

بررسی نقش طلبه و حوزه‌ی علمیه در شکل‌گیری خانوادگی متعالی و آسیب‌های آن از منظر آیات و روایات

گردآورنده: فاطمه بازدار کلارده

حوزه علمیه: جلالیه معصومیه

چکیده

خانواده، کوچک‌ترین و در عین حال اثرگذارترین نهاد اجتماعی است که بیشترین نقش را در تربیت نسل، انتقال ارزش‌های دینی و پاسداشت سلامت روانی و فرهنگی جامعه ایفا می‌کند. با این حال، در شرایط کنونی عواملی چون فردگرایی، رسانه‌زدگی و کاهش معنویت، بنیان خانواده اسلامی را با تهدیدهای جدی مواجه ساخته‌اند. آموزه‌های اسلام در قرآن و روایات مسیر تعالی خانواده را روشن کرده و راهکارهایی برای تحکیم آن ارائه داده‌اند. این پژوهش با رویکرد توصیفی-تحلیلی و با تأکید بر چالش‌های نوپدید اجتماعی، به بررسی نقش حوزه‌های علمیه و طلاب در تبیین و نهادینه‌سازی الگوهای خانوادگی متعالی می‌پردازد. یافته‌ها نشان می‌دهد که طلاب از طریق آموزش، تبلیغ، مشاوره، الگوسازی رفتاری و مشارکت در سیاست‌گذاری فرهنگی می‌توانند در ارتقای سبک زندگی اسلامی، تقویت سرمایه اجتماعی و فرهنگی خانواده و مقابله با آسیب‌های نوین مؤثر باشند. این نتایج اهمیت توجه به ظرفیت‌های علمی و عملی حوزه‌های علمیه را در تحکیم بنیان خانواده اسلامی و توسعه پایدار جامعه آشکار می‌سازد.

کلیدواژه: طلبه، حوزه، خانواده، تعالی، آسیب، آیات، روایات.

مقدمه

خانواده، به عنوان پایدارترین و اساسی‌ترین نهاد اجتماعی، جایگاهی مرکزی در زندگی فردی و جمعی انسان‌ها دارد. کیفیت روابط درون‌خانوادگی تأثیر مستقیمی بر رشد روانی، اخلاقی و معنوی اعضا دارد. در عصر حاضر، با گسترش چالش‌های فرهنگی، رسانه‌ای و سبک زندگی مدرن، بنیان خانواده بیش از پیش در معرض آسیب قرار گرفته است. دین اسلام، با نگاهی جامع و همه‌جانبه، اصول و راهکارهایی برای حفظ و تعالی خانواده ارائه کرده است که در آیات قرآن و روایات معصومین تجلی یافته‌اند. در این میان، حوزه‌های علمیه و طلاب به عنوان نهادهای دینی و تربیتی، ظرفیت بالایی برای تبیین و ترویج آموزه‌های اسلامی در زمینه‌ی خانواده دارند. نقش این نهادها در آموزش، تبلیغ، مشاوره و الگوسازی رفتاری می‌تواند در تحکیم بنیان خانواده و مقابله با آسیب‌های اجتماعی مؤثر باشد. این پژوهش با هدف بررسی نقش طلاب و حوزه‌های علمیه در شکل‌گیری خانواده‌ی متعالی، به تحلیل آموزه‌های اسلامی و ظرفیت‌های تربیتی این نهادها می‌پردازد.

مفهوم شناسی خانواده متعالی

پیش از ورود به بحث اصلی ضروری است مفاهیم کلیدی این پژوهش به صورت دقیق و مختصر تعریف شوند تا زمینه فهم مشترک فراهم گردد

حوزه علمیه

«حوزه علمیه»، نهادی علمی-تبلیغی است که وظیفه آموزش، پژوهش و تبلیغ و تربیت در زمینه علوم اسلامی را برعهده دارد. این نهاد با تکیه بر رسالت دینی خود، در تبیین معارف الهی، دفاع از دین و هدایت فرهنگی جامعه نقش آفرینی می‌کند (استوار، ۱۳۹۶).

طلبه

«طلبه»، دانش پژوهشی است که در حوزه علمیه به تحصیل علوم دینی مشغول است و با کسب معرفت الهی، تبلیغ دین و تربیت اخلاقی جامعه، مسیر علمی و معنوی خود را طی می‌کند (همان).

خانواده

«خانواده»، نهاد اجتماعی بنیادینی است که با وجود کوچکی ساختار، دارای کارکردهای گسترده‌ای در ابعاد زیستی، روانی، فرهنگی اقتصادی و سیاسی است. در لغت، خانواده به معنای خاندان، دودمان و اهل خانواده آمده است (دهخدا). در تعریف جامعه شناختی، خانواده شبکه از روابط انسانی است که در تعاملات درونی و بیرونی خود، نقش اساسی در شکل گیری شخصیت و هویت افراد دارد (بستان نجفی ۱۳۹۷).

تعالی

«تعالی»، به معنای رشد برتری و ارتقاء است (راغب اصفهانی، ج ۱، ص ۵۸۳، ۱۴۱۶). خانواده متعالی خانواده ای است که زمینه رشد فکری، اخلاقی و معنوی اعضا را فراهم می‌سازد و تربیت الهی را محور تعاملات خود قرار می‌دهد (سویزی، ۱۳۸۷، ص ۲۳).

«خانواده» رکن طبیعی و اساسی در جوامع انسانی بوده که نقش حیاتی را در رشد و تبلور افراد ایفا می‌کند و می‌توان آن را به عنوان نظام یا شبکه‌ای از روابط دانست که در کنش و واکنش (برخورد متقابل) با یکدیگرند. در این مجموعه طرفین قادرند تاثیراتی بس شگرف بر روی یکدیگر بگذارند (باستانی آله آبادی، ۱۴۰۰). چنانچه اگر خواستار اصلاح در یک جامعه باشیم باید از اصلی ترین هسته آن یعنی خانواده آغاز کنیم. اگر اعضای خانواده در سلامت و امنیت کامل روحی و روانی قرار داشته باشند، جامعه نیز از امنیت و سلامت کامل برخوردار خواهد بود. از این رو ضروری است تا قسمت عمده تلاشها و برنامه ریزی ها در جهت بهبود وضعیت خانواده ها و استحکام بنیان آن قرار گیرد (پورمحمدی، آخوند، اخلاقی، ۱۳۹۹).

خانواده که محل آسایش و آرامش برای تک تک افراد آن است و در اسلام از جایگاه والایی برخوردار است؛ به عنوان مکتبی انسان ساز بیشترین توجه را به خود جلب کرده است. به طور قطع هیچ نهادی را نمی توان محبوب تر و عزیزتر از تشکیل خانواده در نزد خداوند دانست؛ به گونه‌ای که خانواده، نخستین کلاس تربیتی افراد شمرده می‌شود؛ گرچه در تربیت افراد، عوامل محیطی و مانند آن نیز موثر است، ولی به یقین در رتبه‌ی جایگاه نهاد خانواده نیستند. از این رو اسلام دستورها و راهکارهای دقیق و سنجیده‌ای درباره چگونگی تربیت خانوادگی دارد که به صورت جامع به آن پرداخته است (اسحاقی، ۱۳۸۵).

نظریه های مرتبط با تعالی خانواده

امروزه در این راستا نظریه‌های گوناگونی در مورد خانواده ارائه شده است که از این میان می‌توان به نظریه‌ی «مبادله»، «نظریه‌ی ستیز»، خانواده در دیدگاه «کارکرد گرا» و خانواده در دیدگاه «فمینیستی» اشاره کرد.

در دیدگاه «مبادله» رفتار کنشگران در خانواده بر اساس منافع شخصی توصیف و تحلیل می‌شود. در «نظریه‌ی ستیز» و یا «انتقادی» مناسبات قدرت مورد توجه قرار می‌گیرد و به قشربندی جنسی و سنی در خانواده بیشتر توجه می‌شود. در دیدگاه «کارکردگرا» کارکردهای خانواده برای جامعه مورد مطالعه قرار می‌گیرد (زاهدانی، ۱۳۹۶). در دیدگاه «فمینیستی» نیز عمدتاً به نحوه سلطه یک جنس و ستم جنسیتی بر آن جنس (زن) اشاره می‌شود (رودگر، ۱۳۹۶)؛ همچنین بر اساس نظریه‌ی «سه وجهی جامعه شناسی»، مطالعه‌ی خانواده در سه وجه می‌تواند صورت پذیرد: وجه «اجتماعی»، «رابطه‌ای» و «فردی».

«وجه اجتماعی» یعنی: آنچه زمینه‌ی جامعه در اختیار افراد تشکیل دهنده خانواده می‌گذارد تا بر اساس آن با یکدیگر تعامل کنند را نشان می‌دهد. در «وجه رابطه‌ای» به فرهنگ می‌پردازند و آن را زمینه در نظر می‌گیرند؛ به عبارت دیگر افراد از طریق فرهنگ با جامعه رابطه برقرار می‌کنند و در «وجه فردی» کنش کنشگران مورد نظر است (زاهدانی، ۱۳۹۶، ص ۱۲)؛ اما هر یک دچار نقص‌هایی نیز است؛ چرا که عموم نظریه‌پردازان‌های عرصه‌ی خانواده، شناختی کامل از تمام ابعاد وجودی انسان و نیازهای وی نداشته‌اند و به همین سبب باید به دنبال نظریه‌ای باشیم که هیچ گونه اشکال و کمبودی نداشته باشد؛ و ما آن را در نگرش اسلام به خانواده می‌یابیم (سالاری فر، ۱۳۹۷).

اسلام برخلاف بسیاری از مکاتب اجتماعی که تنها به یک بعد از خانواده توجه کرده‌اند، نگاهی جامع دارد. این نگرش همه مراحل زندگی خانوادگی را در بر می‌گیرد و برای هر مرحله دستورالعمل‌های روشن ارائه می‌دهد؛ درحالی که «نحله‌های غیر دینی» خانواده را از زاویه‌ای خاصی مورد توجه قرار می‌دهند، غافل از اینکه خانواده به عنوان یکی از بنیادی‌ترین نهادهای اجتماعی در تمامی عرصه‌های زندگی بشر حضور دارد و باید به جوانب گوناگون آن پرداخت (همان). اما زمانی که در متون دینی اسلامی تدقیق می‌کنیم، می‌یابیم که از نظر اسلام، خانواده و اهل و عیال رحمتی از جانب پروردگار می‌باشند چنانچه در آیه ۸۴-۸۳ سوره‌ی مبارکه‌ی «انبیاء» آمده است:

«وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ»؛ «فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَكَشَفْنَا مَا بِهِ مِنْ ضُرٍّ وَآتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِّنْ عِنْدِنَا وَذِكْرَىٰ لِلْعَبِيدِينَ»

خانواده‌ی مطلوب از دیدگاه اسلام، خانواده‌ای است که اعضای آن در همه‌ی کارها رضای الهی را محور قرار می‌دهند و کارهای خود را با آن تنظیم می‌کنند. هرکجا که کاری را همسو با رضایت الهی نیافتند، ترک می‌کنند؛ هرچند منافع مادی زیادی برای آنها داشته باشد.

در مقابل، اگر کاری را پرمشقت و اما مقبول الهی دیدند، زحمتهایش را به جان می‌خرند تا آن را به انجام برسانند. خانواده‌ای که برای انجام وظایف و مسئولیت‌های خود در مسیر خشنودی خداوند گام برمی‌دارد اگر به نتیجه هم نرسد، اندوهگین نمی‌شود زیرا به وظیفه خویش عمل کرده است (اسحاقی، ۱۳۸۵، ص ۹-۱۰). اسلام که به تمامی جنبه‌های وجودی انسان توجه دارد؛ اصول و استانداردهایی را برای خانواده بیان نموده و راهکارهای بسیار موثری در زمینه‌ی ازدواج و تشکیل خانواده، روابط و رفتارهای هر یک از اعضای آن را بیان نموده است که هرچه این هماهنگی بیشتر باشد خانواده از نظر اخلاقی و معنوی در مرتبه بالاتری قرار می‌گیرد. در سیره‌ی معصومین و الگوهای قرآنی نیز اشاراتی در این زمینه وجود دارد (محمدی، ۱۳۹۳).

با مطالعه‌ی رفتار معصومان‌هی امام اول شیعیان جناب علی بن ابی طالب همسر مکرمه‌اش جناب صدیقه‌ی کبری -علیهم‌السلام- در موضوع همسری و زندگی مشترک، این به‌دست می‌آید که الگوی دینی همسری آنست که همه‌ی کارکردهای مورد انتظار از زوجیت در آن دیده شود. در این الگو مهارت‌های ارتباطی اهمیت دارد؛ مانند مهارت‌های کلامی و امثال آن که در این زمینه نقش مهمی را ایفا می‌کند و همچنین مهارت‌های مربوط به روابط زناشویی.

در روابط میان همسران «قدردانی»، «محبت» و «تمکین» سه اصل اخلاقی-عملی مهمی هستند و در کنار آگاهی از وظایف حقوقی، عملکرد نیکوی اخلاقی، بهترین نوع رفتار در جهت همسرمداری است. حفظ اقتدار در عین جوانمردی، رعایت جایگاه زن، بخل نورزیدن، ملاحظه‌ی علایق زن و فرزندان، کوتاهی نکردن در انجام وظایف متقابل اعضای خانواده، گذشت، تکریم و احترام نیز از مقوله‌های دیگر این رابطه می‌باشند. همه‌ی این رفتارها بخشی از وجه اخلاقی دستورهای شریعت درباره همسری‌اند (علاسوند، ۱۳۹۶). برای داشتن یک خانواده متعالی قرآنی که می‌بایست از آفات و خطرات احتمالی نیز در امان بماند، باید به رهنمودهای خداوند متعال در قرآن کریم و شاخصه‌هایی که برای تعالی خانواده معرفی نموده است مراجعه شود؛ تا افزون بر تحکیم و تعالی بنیان خانواده، گامی مهم در بهبود اوضاع حاکم بر جوامع برداشته شود (پور محمدی، آخوند، اخلاقی، ۱۳۹۹). در این صورت خانواده‌ی متعالی دارای خصیصه‌ها و بایسته‌هایی می‌باشد که در این پژوهش به برخی از مهمترین بایسته‌های اعتقادی و اخلاقی به عنوان بایسته‌های اصلی و جامع پرداخته خواهد شد.

برخی از مصادیق خانواده متعالی

د) تبیین حوزه در توانمندسازی زنان در خانواده

زنان، به عنوان محور آرامش و تربیت در خانواده، نیازمند حمایت علمی و معنوی اند. حوزه های علمیه می توانند با آموزش حقوق زن، کرامت انسانی و نقش تربیتی او، زمینه ساز توانمندسازی بانوان در خانواده باشند. نمونه عملی این تبیین برگزاری دوره های همسرداری و تربیت فرزند باشد (پناهیان، ۱۴۰۰).

همچنین علاوه بر نمونه های عملی ذکر شده، طلاب می توانند با تولید و ترویج محتوای فرهنگی، آموزشی در قالب کتاب، مقاله، سخنرانی، پادکست، و فعالیت در شبکه های اجتماعی، مفاهیم خانواده متعالی را به زبان ساده و قابل فهم برای عموم مردم ارائه دهند. این محتوا می تواند شامل موضوعاتی مانند حقوق زوجین، تربیت فرزند، مدیریت اقتصادی خانواده، و آداب معاشرت باشد که در رشد و بالندگی آنان کارساز است؛ لذا باید برای رشد باورها و اعتقادات که مبنای فکری و تعمق و ایمان قلبی و انجام عمل صالح و تحقق سبک زندگی اسلامی می باشد، از این عوامل استفاده کرد (زارعان، فاضلیان، ۱۴۰۰).

۲- نقش حوزه در الگو سازی رفتاری و سبک زندگی اسلامی

از دیدگاه علامه طباطبائی قرآن کریم برای هدایت و تبلیغ در بین مردم از شیوه های متعددی بهره برده است یکی از آنها روش اسوه سازی الگویی است که این روش در قرآن کریم در سوره احزاب آیه ۲۱ مورد استفاده قرار گرفته است: «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَ الْيَوْمَ الْآخِرَ وَ ذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا»؛ «به یقین برای شما در زندگی پیامبر خدا سرمشق نیکویی بود، برای آن ها که امید به رحمت خدا و روز بازپسین دارند و خدا را بسیار یاد می کنند» (صادقی نیری، حاجی زاده، ۱۳۹۰).

در بحث الگوسازی در وهله ی اول اسوه بودن عالمان دینی را برای مردم بازگو کنند و بر اسوه بودن عالمان دینی تمرکز کنند. این اسوه ها را شناسایی کنند و نقش آنها را بررسی و در زندگی فردی و اجتماعی به صورت کاربردی بیان کنند (همان).

باورمندی به ارتباطات جمعی یا (اجتماع باوری) یکی دیگر از اهداف و راهکارهایی است که حوزه های علمیه می تواند در ایجاد سبک زندگی اسلامی گام بردارد. خداوند متعال انسان را موجودی علاقه مند به اجتماع آفریده و بر حفظ پیوندهای اجتماعی و معاشرت با نیکان و دیدار دوستان و همسایگان سفارش کرده است. بدیهی است شناخت همسایگان و دوستان و دیدار با آنها می تواند در جذب و تاثیر گذاری موثر باشد. بسیاری از این افراد تحت تاثیر بینش ها و منش ها و ارتباطات جمعی طلاب قرار خواهند گرفت. اگر طلاب در رفتار، کردار و منش، توحیدی باشند و بتوانند از عهده ارتباطات اجتماعی و تعاملات و روابط موثر برآیند، می توانند قلوب را تسخیر کنند؛ ولی عالمان بی عمل که نه تنها جاذبه ندارند، بلکه ایجاد دافعه می کنند که طبق فرمایش امام صادق علیه السلام: « الْعَالِمُ إِذَا لَمْ يَعْمَلْ بَعْلِمِهِ زَلَّتْ مَوْعِظَتُهُ عَنِ الْقُلُوبِ كَمَا يَزِلُّ الْمَطَرُ عَنِ الصَّفَا »؛ «عالمی

که عمل نمی‌کند موعظه‌ای او از قلب شنونده می‌رود؛ همانند بارانی که از کوه صفا می‌ریزد و می‌رود» (روشن، علیزاده، ۱۴۰۰).

۳- نقش مشاوره‌ای و واسطه‌گری در حل تعارضات خانوادگی

با توجه به اعتماد عمومی به روحانیت، طلاب می‌توانند نقش میانجی و مشاور را در اختلافات خانوادگی ایفا کنند. این نقش، به‌ویژه در مناطق محروم یا سنتی که دسترسی به مشاوران تخصصی کمتر است، اهمیت دوچندان دارد. استفاده از آموزه‌های اخلاقی و فقهی در حل تعارضات، می‌تواند به کاهش تنش‌ها و تحکیم روابط خانوادگی کمک کند (ولایتی، ۱۴۰۲).

۴- نقش آفرینی در سیاست‌گذاری فرهنگی و اجتماعی

طلاب و حوزه‌های علمیه می‌توانند در تدوین سیاست‌های فرهنگی مرتبط با خانواده، نقش مشورتی و راهبردی ایفا کنند. حضور آنان در شوراهای فرهنگی، نهادهای مشاوره‌ای، و مراکز تصمیم‌گیری، می‌تواند به جهت‌دهی صحیح برنامه‌های خانواده‌محور کمک کند. همچنین، حوزه‌های علمیه می‌توانند با تربیت متخصصان دینی در حوزه خانواده، خلأهای علمی و اجرایی موجود را پر کنند. در این راستا همواره مقام معظم رهبری بر ضرورت ورود حوزه‌های علمیه به مسایل اجتماعی، از جمله خانواده تأکید می‌کنند. ایشان تأکید کردند که حوزه باید «نوآور، بالنده، به‌روز، پاسخگوی مسائل نوپدید، مهذب، دارای روحیه پیشرفت و مجاهدت و هویت انقلابی» باشد (زارعان فاضلیان، ۱۴۰۰).

این توصیه‌ها نشان می‌دهد که حوزه‌های علمیه باید از حالت صرفاً آموزشی خارج شده و به نهادهای فعال در عرصه اجتماعی، فرهنگی و خانوادگی تبدیل شوند؛ نهادهایی که نه تنها به تربیت علمی طلاب می‌پردازند، بلکه آنان را برای نقش‌آفرینی مؤثر در تحکیم بنیان خانواده آماده می‌سازند. همچنین یافتن راه‌های چیرگی دشمن و سد کردن آنها به وسیله استفاده از ظرفیت‌ها، توانایی‌ها و هوشیاری مومنان مومنان، در ایجاد سبک زندگی صحیح و به مراتب خانواده متعالی مؤثر خواهد بود که سایه دنیای غرب را از جامعه اسلامی می‌زداید. در چنین شرایطی غرب و زندگی مدرنیته کمترین تاثیر را بر الگوی زندگی جامعه اسلامی خواهد گذاشت و جامعه اسلامی بیش از پیش در مسیر ارزش‌های اسلامی خود گام بر می‌دارد (مزینانی، ۱۳۹۴).

نتیجه‌گیری

با توجه به چالش‌های نوظهور فرهنگی، رسانه‌ای و اجتماعی که بنیان خانواده اسلامی را تحت تأثیر قرار داده‌اند، نقش حوزه‌های علمیه و طلاب در تحکیم و تعالی خانواده بیش از گذشته اهمیت یافته است. این پژوهش نشان داد که طلاب می‌توانند با تکیه بر آموزه‌های قرآنی و روایی، در عرصه‌هایی چون آموزش، مشاوره، تبلیغ، تولید محتوای فرهنگی و الگوسازی رفتاری، نقش مؤثری در ارتقاء سبک زندگی اسلامی ایفا کنند. حضور فعال حوزه در مسائل خانواده، نه تنها یک ضرورت فرهنگی و تربیتی است، بلکه راهبردی برای حفظ هویت دینی جامعه در برابر جریان‌های سکولار و سبک زندگی مدرن به‌شمار می‌رود. تربیت نیروهای متعهد و آگاه در حوزه، می‌تواند خلأهای موجود در آموزش عمومی، مشاوره خانوادگی و سیاست‌گذاری فرهنگی را جبران کند. در نهایت، اگر حوزه‌های علمیه بتوانند از ظرفیت‌های علمی و اجتماعی خود به‌درستی بهره بگیرند، خواهند توانست در بازسازی فرهنگی جامعه و تقویت بنیان خانواده اسلامی، نقشی ماندگار و الهام‌بخش ایفا کنند.

فهرست منابع

قرآن کریم

- استوار، محمد. (۱۳۹۶). نقش حوزه علمیه در تربیت دینی. قم: نشر حوزه.
- اسحاقی، حسن. (۱۳۸۵). خانواده در آموزه‌های اسلامی. تهران: انتشارات دانشگاه.
- باستانی آله‌آبادی، منوچهر. (۱۴۰۰). اثربخشی فرزندپروری مبتنی بر رویکرد طرحواره بر پرخاشگری و رابطه والد-کودک کودکان پرخاشگر (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه علم و هنر یزد، دانشکده علوم انسانی.
- بستان (نجفی)، حسین. (۱۳۹۷). خانواده در اسلام (چاپ چهارم). قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- پناهیان، علیرضا. (۱۴۰۰). کانون محبت: نقش زن در آرامش خانواده. قم: انتشارات بیان معنوی.
- پورمحمدی، راضیه؛ آخوند، سکینه؛ اخلاقی، نرجس. (۱۳۹۸). واکاوی شاخص‌های اخلاقی خانواده در بهبود سبک زندگی از منظر قرآن کریم. بصیرت و تربیت اسلامی.
- خدادادی، محمد؛ باجلانی، فاطمه؛ بدره، سمیه. (۱۴۰۲). نمونه‌های خانواده متعالی در تاریخ اسلام. مشهد: دانشگاه فردوسی.
- دهخدا، علی. (بی‌تا). لغت‌نامه دهخدا. تهران: مؤسسه لغت‌نامه.
- راغب اصفهانی. (۱۴۱۲ هـ.ق). المفردات فی غریب القرآن (جلد اول، تحقیق عدنان الداودی، صفوان). بیروت: دارالقلم، دارالشامیه.
- رودگر، نرجس. (۱۳۹۶). تاریخچه نظریات، گرایش‌ها و نقد فمینیسم (چاپ سوم). قم: دفتر مطالعات و تحقیقات.
- روشن، حسن؛ علیزاده، مهری. (۱۴۰۰). نقش و جایگاه معنویت در سلامت اخلاقی طلاب. فصلنامه علمی ترویجی در حوزه اخلاق، (۴۴).
- زاهد زاهدانی، سعید. (۱۳۹۶). جامعه‌شناسی خانواده با رویکرد سه‌وجهی. فصلنامه تحقیقات بنیادین علوم انسانی، (۷).

زارعان، احمد؛ فاضلیان، محمدرضا. (۱۴۰۰). نقش روحانیت در تبیین سبک زندگی اسلامی و حل تعارضات خانوادگی. پژوهشنامه سبک زندگی اسلامی، ۸(۱۳)، ۱۱۵-۱۳۲. مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی.

سالاری فر، محمدرضا. (۱۳۹۷). خانواده در نگرش اسلام و روان‌شناسی. قم و تهران: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و سازمان مطالعه و تدوین کتب دانشگاهی (سمت).

سویزی، مهری. (۱۳۹۸). خانواده کارآمد و متعالی. تهران: نشر نیستان.

صادقی نیری، محمد؛ حاجی‌زاده، علی. (۱۳۹۰). اسوه‌سازی در قرآن و نقش عالمان دینی در الگوسازی اجتماعی. قم: بوستان کتاب.

علاوند، محمد. (۱۳۹۶). خانواده قرآنی و سبک زندگی. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

قاسمی، زهرا. (۱۳۹۶). خانواده موفق در پرتو قرآن و سنت. تهران: انتشارات بعثت.

مقام معظم رهبری. (۱۳۹۰). بیانات در دیدار با بانوان فرهیخته درباره جایگاه زن در اسلام

<https://www.khamenei.ir>.

محمدی، زهره. (۱۳۹۴). بایسته‌های رفتاری افراد خانواده متعالی از منظر قرآن و روایات (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، دانشکده علوم قرآنی قم.

میبدی، رشیدالدین. (۱۳۷۱). تفسیر میبدی (جلد ۸). تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

مزینانی، محمدصادق. (۱۳۹۴). رسالت حوزه در نهادهای سبک اسلامی. نشریه حوزه، ۳۲(۱۷۵).

ولایتی، محسن. (۱۴۰۲). مبانی فقهی حل تعارضات خانوادگی با رویکرد قرآنی. نشریه علمی-پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی، ۹(۱)، ۱۱-۱۷.